

Lejla Mušić¹
Fakultet političkih nauka
Sarajevo
musiclejla1@gmail.com

Pregledni rad
UDC 316.42.063:305-055.2
DOI
Primljeno: 28.01.2012.
Prihvaćeno: 01.05.2012.

Rod i globalizacija **(Etika brige u sociologiji kao faktor prevazilaženja negativnih konsekvenci globalizacije)**

Abstract

Globalization as significant tendency of contemporary age influenced enormously on social changes. Ethic of care as feminist and eco feminist conception is significant agents of changes that leads towards solving global ecological problems. Global time becomes glocal, because it involves interpolation of global and local perspective. Beck as a modern author points to the emergence of the concept of risk society with the phrase "Advancing prosperity, progress the risks", Ariell Salleh demands creation of ecologically literate sociology, because in accordance with the opinion of Dunlop and Suttton² foundations of any society are environmental. Global concept of ethic of care was developed by sociologists Jane Addams, and then it is mentioned by sociologists and eco-feminists Salleh, Mellory, while Barbara Adam with concept of global time points to the perception of modernity and the common present. Postcolonial feminists point to the positive effects of globalization such as indigenization, for which is an example Rei Kavakubo fashion show, fashion designer and philosopher from Japan, and the decentring of the world and entering a culture in terms of the other. Donna Haraway's Manifesto for Cyborgs, speaks of a radical technology, transgender and global cybernetics, which accelerates the work in all the fields. Ecofeminism is becoming the most powerful political intervention to achieve an egalitarian society, and postmodern discourse in the works of sociologists Fukuyama demands a concept of trust required for the exercise of bioregionalism, Alice Walker advocates the humane progressivism and eco womanism, and sociologists and eco-feminists advocate the decentring of the Western imperial masculinist patriarchal nationalism in environmentalists nationalism, which is possible in the postmodern multiplicity of ways to express identity at the global level.

Keywords: *globalization, eco-feminism, indigenization, cybernetization, environmentalist nationalism, eco-womanism, ecologically literate sociology.*

¹ Viši asistent, doktorant sociologije. E-mail: musiclejla1@gmail.com

² Autori su napisali djelo *Sociologija* u izdanju Polity Pressa, 2010. godine.

Abstrakt

Globalizacija kao značajna tendencija modernog doba utjecala je enormno na promjene u društvu. Etika brige kao feministička i ekofeministička koncepcija prevalirajući agens promijene koji vodi ka rješavanju globalnih ekoloških problema savremenosti. Globalno vrijeme postaje lokalno jer uključuje interpolaciju globalne i lokalne perspektive. Beck kao moderni autor ukazuje na nastanak koncepcije društva rizika sintagmom „Napredovanjem napretka napreduju i rizici”, Ariell Salleh zahtijeva da se sociologija ekološki opismeni, because in accordance with the opinion of Dunlop and Suttton³ foundations of any society are environmental. Globalni koncept etike brige razvila je sociologinja Jane Addams, a potom ga pominju sociologinje i ekofeministkinje Salleh, Mellory dok Barbara Adam konceptom globalnog vremena ukazuje na percepciju suvremenosti i zajedničke sadašnjosti. Postkolonijalne feministice ukazuju na pozitivne efekte globalizacije poput indogenizacije, čega je primjer modna revija Rei Kavakubo, modne kreatorice i filozofkinje Japana, te decentriranje svijeta i upisivanje jedne kulture terminima druge kulture. Donna Haraway Manifestom za kiborge, progovara o radikalnoj tehnologizaciji, transrodnosti i globalnoj kibernetizaciji koja ubrzava rad u svim poljima. Ekofeminizam postaje najsnažnija politička intervencija za ostvarivanje egalitarnog društva, a postmoderni diskurs u djelima sociologa Fukuyame zahtijeva koncept povjerenja za ostvarivanje bioregionalizma, Alice Walker zagovara humani progresivizam i ekovumenizam, ekofeministice i sociologinje decentriranje Zapadnih imperijalnih maskulinističkih patrijarhalnih nacionalizama u environmentalistički nacionalizam, što je moguće u postmodernom multiplicitetu načina da se identitet ispolji na globalnom nivou.

Ključne riječi: *globalizacija, ekofeminizam, indogenizacija, kibernetizacija, environmentalistički nacionalizam, ekovumenizam, progresivni humanizam, ekološki pismena sociologija.*

Uvod

Savremeno doba odlikuje pluralitet međusobno dispartatnih i oponirajućih diskursa, a napredak i razvoj civilizacije utjecao je na nastanak negativnih posljedica na razvoj humane egzistencije. Sociološka teorija u djelima modernih i postmodernih autora utječe na dekonstrukciju tradicionalnog razumijevanja znanosti i formiranje novih pristupa razumijevanju tradicionalnih oblika spoznaje. Posljedice globalizacije prema Mülleru poput erozija nacionalne države, društvenog otpada, raslojavanja društva, elitizacije stanovništva, i uništavanja

³ Autori su napisali djelo *Sociologija* u izdanju Polity Pressa, 2010. godine.

životne okoline, zahtijevaju radikalno novu politiku zasnovanu na naprednim ekološkim strategijama. Sutton i Dunlop 1979.godine primjećuju da je neophodno da se promijeni paradigma razvoja sociologije kao nauke ka kreiranju nove ekološke paradigme sociologije, što na tragu mišljenja ekofeministkinje i sociologinje Ariell Salleh *da je novom dobu potrebna ekološki pismena sociologija* odnosno ekološki osviještena sociologija upućuje na etiku brige kao globalnu strategiju ostvarivanja bioregionalne saradnje. Sociološka teorija savremenog doba razvija se u težnji ka rješavanju globalnih ekoloških problema destrukcije životne okoline poput uništenja ozonskih rupa, radioaktivnog zračenja, svjetlosnog zagađenja ali i ubrzanog napretka biomedicine i medicinske tehnologije koje omogućavaju transplataciju, kloniranje, implantaciju, ali rezultiraju i u radikalno negativnim posljedicama poput biokriminala i terorizma. Istaknuti profeministički engleski sociolog Giddens, ukazuje da su najveći problemi savremenog doba, rod, društveni sistem i ekološke nesreće ili katastrofe. Koncept održivog razvoja prema Giddensu sasvim je utopijski i predstavlja *formu utopijskog realizma*, koju je neophodno dekonstruirati u svrhu ostvarivanja primjenljivijih koncepata, jer živimo u dobu napredovanja rizika čije je razmjere nemoguće predvidjeti. Modernost je monstruozno čudovište enormne snage, koje destruiira sve pred sobom, pa nam je neophodna spoznaja o odnosu prirode i tehnike, koji rezultira u alijenaciji. Pored Giddensa ovim problemima bave se i engleski sociolozi Dickens, Urriy, i američki sociolog Harvey. Negativne konsekvence napretka tehnologije i globalizacije moguće je vidjeti i u napredovanju ispitivanja i eksperimenata nad ljudima i životinjama, koje je neophodno dokinuti kako ne bi došlo do mengelovskih i hitlerovskih scenarija, iako većina postmodernih autora govori o apokaliptičnom scenariju ukoliko se na vrijeme ne utječe na aktivizam u polju rješavanja ekoloških problema.

Moderni autori koji se bave ovom temom su Ulrich Beck koji fundira koncept *društva rizika*, Manuel Castells koji zagovara tezu da će se ratovi budućnosti odvijati brzinom hirurških intervencija, gdje onaj ko ima informaciju zadobija vlast na određenom prostoru, a postmoderni autori poput Baudrillarda, Lyotarda, Derride, Fukuyame zagovaraju pluralitet realnosti. Baudrillard dekonstruira tradicionalni koncept istine naglašavajući koncept *simulacruma*, odnosno mogućnost postojanja virtualnih svjetova u kojima je istina produkt dogovora, Lyotard tumači svijet putem postmoderne bajke, Derrida zagovara monogostruke vizije u razumijevanju stvarnosti zbog postojanja stalne igre označiteljske prakse, a Fukuyama propituje posthumanu budućnost, propitujući kakva nas to budućnost očekuje na kraju *humanuma*. Jedan od načina prevazilaženja problema alijeniranosti identiteta, odnosno krize identiteta nastale kao posljedice turbolentnih društvenih promijena je etika brige. Etika brige je koncept koji pominje američka sociologinja, dobitnica Nobelove nagrade, predstavnic

kaške škole sociologije i filozofkinja pragmatizma Jane Addams, a koja ga čini socijalno primjenjivim institucionalizacijom Hull House kuće za promatranje ponašanja emigranata i delikvenata. Ovakva etika zagovara empatiju u bioregionalnim odnosima saradnje, i razvija se u djelima ekofeminističkih sociologinja i filozofkinja poput Rian Eislar, Karen Warren, Ariel Salleh, Chaone Mallory, Val Plumwood, Yenestre King, Jima Cheney, Roberta Sylvana, Barbare Adam, da bi u postmodernom filozofskom i sociološkom diskursu postala prevalirajući koncept u djelu istaknute filozofkinje, sociologinje i ekofeministkinje Rosemarie Tong. Tong zagovara dekonstrukciju tradicionalnih pristupa odnosima bioregionalne suradnje, te da uslijed globalizacije nužno mora biti reprodukovan diskurs u kojem će dominirati etika brige. Dona Haraway, kao postmoderna autorica u potpunosti dokida binarne opozicije koje su producirale kulturu nasilja i konflikta jednako opresirajući žene i pripadnike druge rase, klase i etnije.

Smisao ovog kritičkog pristupa je pronalaženje prošivnog boda koji povezuje globalizaciju, rod, ekologiju u cilju razvijanja aktivnog sociološkog korpusa spoznaja koje mogu odgovoriti na posljedice koje globalizacija sa sobom nosi. Feminizacija siromaštva kao jedan od signifikantnih problema savremenosti propituje činjenicu identifikacije feminiteta sa siromaštvom koje svoje izvorište ima u tradicionalnim dihotomijama muškarac/žena, kultura/priroda. Dekonstrukcija dihotomija moguća je kroz etiku brige kao koncept koji je jednako važan i za muškarce i za žene, jer zagovara egalitarne odnose bioregionalne saradnje. Iz tog razloga tradicionalni pristup razumijevanja sociologije mora se dekonstruirati ka decentriranim teorijama koje će biti zasnovane na egalitarizmu i ravnopravnosti pristupa, kritika i teorija sociologa i sociologinja u rješavanju posljedica globalizacije po razvoj sociologije uopšte.

Globalizacija

Savremena sociološka misao o globalizaciji analizira napredak i razvoj društva, usljed napretka tehnike i različitih vrsta tehnologije, koje prati ubrzana razmjena informacije koja time utiče na univerzalizaciju određenih istina i pauperizaciju kulture, pa se stvara jedna vrsta globalnog sela a svijet postaje mjesto u kojem se prepoznaju različite kulture i kulturni simboli. Globalizacija ima negativne i pozitivne posljedice, ali i uzroke koji utječu na njen nastanak⁴. Za

⁴ Najpoznatiji autori koji su razmatrali fenomen globalizacije su Erickssen, Müller, David Held, Anthony Giddens, Ulrich Beck, Rosemarie Tong, Johnatan Turner, Dona Haraway, Martha Nussbaum, Manuel Castells, Jean Baudrillard, François Lyotard, François Fukuyama. Autori sa područja Balkana su između ostalog, Marija Geiger, Branka Galić, Ivanka Buzov, Ivan Cifrić, Fahrudin Novalić, Vesna Miltojević.

razumijevanje dubljih konsekvenci globalizacije neophodno je istražiti postojeće definicije globalizacije i pri tome primjeniti najadekvatniju i najprecizniju. U ovim razmatranjima neophodno je pomenuti autora profeminističke provenijencije, Anthony Giddensa i tumačenja sociologa Davida Helda koji je ujedno i najčešće citiran, analiziran i pominjan u kontekstu razmatranja termina globalizacija. Giddensovo tumačenje globalizacije polazi od propedeutičkog uvoda u distinkciju globalno i lokalno, koja postaje sve značajnija za tumačenja savremene discipline roda i razvoja, kao i postkolonijalnih studija. Za globalizaciju osobit značaj ima postajanje svijeta globalnim, jer svijet napretkom tehnike, tehnologije i znanosti postaje međusobno povezan puno bržim i neposrednijim vezama, dok *lokalno globalizacije*⁵ time dobija dugaćiji značaj zbog toga što utiče na naš svakodnevni život. Primjeri globalizacije su proizvodi koji postaju značajna i etablirana imena čime se jedan proizvođač uspijeva brže plasirati na tržištu i time zbog brzine prometa proizvoda na međunarodnoj razini utjecati na svoju legitimnu prodaju u svim dijelovima svijeta gotovo na isti način⁶. Globalizacija je „činjenica da sve više živimo u jednom svijetu tako da pojedinci, grupe i nacije postaju sve više međusobno zavisni”⁷. Ukoliko bismo razmatrali globalne uzroke globalizacije, najznačajniji su prema Müllerovom *Kursu globalizacije*⁸ ali i Giddensu internet tehnologija, brži transport, kraj hladnog rata, globalni problemi savremenog doba uključujući ekološke i ekonomske probleme, kao i liberalizacija. Rugner Müller definira značaj globalizacije uvođenjem termina dimenzija globalizacije, te navodi pet dimenzija poput :„kulture, društva, životne okoline, ekonomije i politike”⁹. U ovom radu osobito je signifikantna dimenzija globalizacija vs. životna okolina jer utiče na neke od pet pomenutih dimenzija čineći time značajnim intersekciju životna okolina vs. politika vs. ekonomija vs. kultura i društvo na jedan sasvim osebujan i radikalno reformatorski i dekonstruktivistički način u djelima sociologa/ginja feminističkih i ekofeminističkih uvjerenja, naglašavajući potrebu za ekološkim osvješćavanjem sociologije, uspostavljanjem nove ekološke paradigme sociologije kao primarnog postulata sociologije od 1979.godine, a ekofeministička politika postaje nova politička odgovornost zaštite okoline koja svoje izvore ima u djelu ekofeministice Rosemarie Tong koja etiku brige postavlja pretpostavkom globalne bioregionalne saradnje .

O potrebi za ekološkom paradigmom sociologije, prvi put piše autor Robert E.Dunlop, koji smatra da postoje ekološke osnove u svim društvima. Giddens među uzroke globalizacije ubraja i sve veći bioregionalizam u sistemima vlada-

⁵ U daljem tekstu, *glokalno* u sociologiji.

⁶ Antoni Gidens, *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet, 2003, str. 55.

⁷ *Isto*, str. 55-56.

⁸ www.kursglobalizacije.com stranica posjećena 15.11.2011.godine.

⁹ Müller www.kursglobalizacije.com stranica posjećena 15.11.2011.godine.

vine, kao primjer toga navodi Europsku Uniju, a Giddens definira EU kao : „pionirski oblik transnacionalnog upravljanja u kojem se sve zemlje članice u izvjesnoj mjeri odriču svog državnog suvereniteta”¹⁰ i Ujedinjene nacije , koje UN: „udruženje pojedinačnih nacionalnih država”¹¹, a nekadašnja samorazumljivost problema zemalja Prvog svijeta i zemalja *Trećeg* svijeta sve više se problematizira, dekonstituira, ka kreiranju sve veće ravnopravnosti i egalitarizma, koju započinje otvaranjem diskursa subordiniranih, opresiranih, žrtva dominacije jednodimenzionalnog, Zapadnog, patrijarhalnog, imperijalnog, bjelačkog hegemonijskog, maskulinog ideologiziranog mišljenja i djelovanja. Postkolonijalne feministice poput Gaytri Spivak, Ume Narayan, Nire Yuval Davis progovaraju o razlici između kvaliteta života u zemljama koje se smatraju centrima moći i postkolonijalnim zemljama koje su na marginama moći, periferijama u kojima se feminizira siromaštvo. Progovanje o ovim razlikama postaje moguće tek uslijed globalizacije, pa se dekonstruiraju stereotipi o modi, umjetnosti, znanosti i uvode imena autora/ica sa margina. Gaytri Spivak u djelu *Kritika postkolonijalnog uma* pominje japansku modnu kreatoricu, militantnu feministicu i filozofkinju, autoricu modne linije *Comme des garçons*(Moda za žene: *Kao muškarci*), Rei Kawakubo¹². Ovaj primjer ukazuje da centar svijeta ne mora biti više Zapadna Europa, te da dekolonizacija ide uporedo sa globalizacijom.

Feministička ideja transverzalne politike čega je začetnica britanska sociologinja i postkolonijalna feministica Nira Yuval Davis, pokazuje da je moguće biti dio jednog globalnog zajedničkog kulturalnog prostora, bez da se izgubi sopstveni identitet ukoliko se on zadrži, a postane se dio zajedničkog globalnog identiteta, koji prevazilazi granice partikularnog u toleranciji spram različitih partikularnih identita. Teži se ka globalnoj multikulturalnoj saradnji, biregionalizmu zasnovanom na etici brige, koju je moguće razumjeti ukoliko pođemo od prapočetaka društava, njihovih osnova, te fundiranja i razvijanja odnosa kultura vs. društvo. Ovakvog mišljenja je i sociologinja Barbara Adam, koja pojašnjavanjem globalnog vremena objašnjava nastanak globalizacije. Ubrzana tehnika i tehnologija smanjuju razlike u vremenu, ubrzavaju prostorno-vremenske razdaljine, i umanjuju diplomatske dimenzije globalizacije čineći komunikaciju neposrednom, a razmijenu informacija instantnom, time dovodeći na vidjelo raščaravanje istine svijeta u zajedničkom diskursu istovremenog postojanja u jednom te istom vremenu, obilježenom istovjetnim otkrićima, napretcima i inovacijama koje utiču na nastanak onog što zovemo „suvremenici”, humane egzistencije koje pripadaju istom vremenu i prostoru i dijele istu društvenu stvarnost. Svoju teoriju Addam započinje stajalištima kritika moderne Giddens-

¹⁰ Entoni Gidens, *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet, 2003, str. 59.

¹¹ *Isto*, str. 59.

¹² Spivak, Gajatri Čakravorti. *Kritika postkolonijalnog uma*, Beograd: Beogradski krug, 2003. str. 18.

sa i Becka ali se njena misao tu ne zaustavlja, nego je upotpunjuju mišljenja sociologa poput Albrowa, Hennerza, Wyea, Wallersteina, Robertsona, Sklaira. Definicija globalizacije koja je polazna osnova njenog djela *Revizija: Centralnost vremena za ekološku perspektivu društvenih znanosti* zasnovana je na mišljenju Martina Albrowa o globalizaciji kao procesu „povezivanja komunikacije humane egzistencije ovog svijeta u komunikativnu zajednicu *jednog* svijeta što je glavna odlika globalizacije XX.stoljeća”¹³. Jedan od uzroka globalizacije u mišljenju Giddensa je i napredak i razvoj nevladinih organizacija, nevladinog sektora, gdje vidimo da je prevalirajući diskurs potreba za rješanjem problema ekologije, siromaštva, zdravlja poput „Greenpeaca, WWW-globalne ekološke mreže, ljekara bez granica, Crvenog krsta, Amnesty Internationala”¹⁴ ali i feminističkih i ekofeminističkih organizacija. Jedna od najznačajnijih debata savremenog doba je debata o globalizaciji, koja pominje tri različite oponirajuće škole sa različitim promišljanjima o globalizaciji. Sociolog David Held problematizira globalizacijske tokove pominjući hiperglobaliste, transformacionaliste, i skeptike kao suprotstavljene grupe u mišljenju o posljedicama globalizacije. Skeptici smatraju da globalizacija nije tako uspješan proces kako to zagovaraju hiperglobalisti te da postoje „ekonomski blokovi, slabija geouprava, ojačana moć nacionalnih vlada, s nacionalnošću kao dominantnim motivom”, dok hiperglobalisti smatraju da „je globalizacija realan fenomen” koji proizvodi realne i pozitivne konsekvence, te utiče na uspostavljanje međunarodnih veza, i prestanak nacionalnih država, a transformacionalisti zagovaraju sinkretizam ova dva stava odnosno središnji put, jer globalizacijom se ostvaraje veća povezanost ali se i dalje mora ostvariti transformacija političke zajednice. Najprimjereniji stav predstavlja stav transformacionalista¹⁵. Steger smatra da je globalizacija kompleksan proces koji zahtijeva promatranje i sinkretizam svih pominjanih definicija globalizacije poput: „globalizacija nije jedinstven i monolitičan proces, nego kompleksan set često konfliktnih i kontradiktornih socijalnih procesa, globalizacija uključuje kreiranje novih mreža društvenih interkonekcija kao i mutliplikacije, ekspanzije, intenzifikacije i akceleracije, postojećih društvenih promijena i aktivnosti, posljedica je „kompresije vremena i prostora” pa nije samo objektivan pojam, nego se ispoljava i na nivou individualne svijesti”¹⁶. Amartya Sen¹⁷ u djelu *Identitet i nasi-*

¹³ Barbara Adam, *Re-vision: The Centrality of time for an Ecological Social Sciences Perspective*, Chapter 4, in: Scott, Lash, et al, *Risk, Environment, and Modernity*, University of Lancaster: Sage, 1998, str. 86.

¹⁴ Antoni Gidens. *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet , 2003, str. 60.

¹⁵ *Isto*, 63-65.

¹⁶ Steger, Manfred B. *Introduction: Rethinking the Ideological Dimensions of Globalization*, In: Manfred B. Steger, ed. *Rethinking Globalism*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 2004, str. 3.

¹⁷ Amartya Sen, *Identitet i nasilje*, Zagreb: Globus, 2001.

lje, kao najpozitivniji faktor globalizacije pominje „intelektualnu solidarnost” i „intelektualnu razmjenu ideja”, a „odbijanje globalizacije kao nastavka zapadne imperijalne ideologije” rezultiralo bi u zanemarivanju i drugih globalnih interesa, poput globalne i bioregionalne saradnje.

Posljedice globalizacije

U cilju razumijevanja fenomena globalizacije nužno je razumijeti posljedice koje sa sobom nosi. Müllner pominje „eroziju nacionalne države, društveni otpad, jaz između bogatih i siromašnih, milionere koje nije moguće kontrolirati, uništavanje životne okoline”¹⁸ kao najproblematičnije i najnepredvidljivije posljedice globalizacije. Hrvatski sociolog Zeman¹⁹ smatra da aktivan otpor negativnim posljedicama globalizacije predstavljaju environmentalizam i različiti feminizmi, u „kulturalnoj otvorenosti, kozmopolitskom odnosno interakcionističkom duhu, animozitetu spram države, odbacivanju vječnih kodova i etabliranih vrijednosti poput patrijarhata, religijskog tradicionalizma i nacionalizma”²⁰. Sociološki autori problematiziraju koncept krize životne okoline, a sam termin društvo rizika uvodi Ulrich Beck 1980.godine, u vrijeme nastanka različitih društvenih sistema, dok Giddens kao trajne probleme modernosti vidi rod, ekologiju, problem nemogućnosti određenja preciznog oblika društvenog sistema odnosno uređenja države.

Sociologija postaje mjesto propitivanja rizika, pa se samo u društvenoj refleksivnosti kao „stalnoj svjesnosti o dubini rizika koju ekološke nesreće i katastrofe sa sobom nose”²¹ vidi izlaz iz postojećeg stanja, a koncept rizika na nultu uveden u postmodernoj teoriji Fukuyame koji propituje o tome kakav će biti *humanum* postmodernog doba, da li će nestati uslijed globalne trke za gomilanjem bogatstva, društva zasnovana na povjerenju, te da li će uslijed kloniranja, transplatacije, implantacije, eutanazije, xenobioetike²², biokriminala, biti moguće održati život ovakvim kakvim ga percipiramo danas, odnosno šta dolazi na kraju historije u posthumanom budućnosti kao metafori ubrzanog razvitka i dolaska do posljednjeg čovjeka. U disciplini socijalne ekologije te suvremenoj sociološkoj

¹⁸ www.kursglobalizacije.com, stranica posjećena 15.11.2011.godine.

¹⁹ Napisao je niz autorskih djela poput *Um i priroda*(1996), *Autonomija i odgođena apokalipsa, sociološke teorije modernosti i modernizacije*(2004), te *Uvod u ekologiju održivih zajednica*(2010) u koautorstvu sa sociologinjom i ekofeministkinjom Marijom Geiger-Zeman.

²⁰ Zdenko Zeman, *Autonomija i odgođena apokalipsa, sociološke teorije modernosti i modernizacije*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2004, str. 403-407.

²¹ Ulrich Beck, *Risk Society: Towards a New Modernity*, London: Sage, 1992.

²² Etika koja se bavi propitivanjem moralnog odnosa prema nepoznatim odnosno stranim oblicima života.

teoriji propituju se riješenja globalne ekološke krize, a prema mom mišljenju takav izlaz je moguć u implementiranju radikalno dekonstruktivističkog koncepta feminističke etike brige, koja je razvijena još u djelu najpoznatije sociologinje s kraja XIX-og stoljeća i početka XX-og stoljeća, američke dobitnice Nobelove nagrade za mir, predstavnice čikaške škole humane ekologije i doktorantice Yale Univerziteta Jane Addams, koj razvija etiku brige ko suodnos empatije u interpersonalnoj komunikaciji te strategiju ponašanja u promatranju ponašanja maloljetnih delikvenata i emigranata u Hull House kući čiji je idejni tvorac bila.

Etika brige kao prevazilaženje rodnih dihotomija

Kritiku antropocentrizma poduzeli su početkom dvadesetog stoljeća predstavnici frankfurtske²³ škole mišljenja, koja je ujedno izvorište socijalno-ekoloških ideja, uz čikašku²⁴ školu sociologije. Manifesto frankfurtske škole, djelo Horkheimera i Adorna *Dijalektika prosvjetiteljstva* otvara snažnu kritiku antropocentrizma u kulturi, nastavlja se u konceptu sociologinje Dorothy Smith i Jessie Bernard *feminističko prosvjetiteljstvo*²⁵, čime se želi istaći potreba za pominjanje ženskih utemeljiteljica u sociologiji kao i dokidanju dihotomije muški racionalitet i ženska emotivnost. Pojam *sestre osnivačice* naspram pojma *oci sociologije* dominira *zlatnim dobom* razvoja ženske sociologije. Decartesovo *cogito ergo sum*, te mišljenje o materiji i formi predstavljaju osnovu za kritiku. Prosvjetiteljstvo kao projekat, koji vjeruje u snažan progres humaniteta kao onog koji dominira svijetom, pa time i prirodom, završava u negiranju svoje primarne egzistencijalne odrednice. Mary Midgley, istaknuta filozofkinja naglašava da je korijen dihotomija u kartezijanskom dualizmu tijela i duše, te u antropocentr-

²³ Frankfurtska škola, nastala je početkom XX stoljeća, s ciljem aktivne kritike društva. Najpoznatiji predstavnici su Horkheimer, Adorno, Benjamin, Scheller, Habermas, Arendt. Izvorište je nastanka socijalne ekologije, osobito u disciplini filozofske antropologije, te diskursima o alijenaciji kao krajnjem rezultatu ubrzanog tehničko-tehnološkog napretka.

²⁴ Čikaška škola, nastala je krajem XIX i početkom XX stoljeća. Utjecala je na razvoj ekoloških zona gradova, urbane ekologije, te prelasku sa humane ekologije na socijalnu ekologiju. Poseban doprinos ove škole ogleda se u klasifikaciji odnosa čovjeka i okoline, u skladu sa gradskim zonama, na pet različitih nivoa, te uvođenje empirijskih istraživanja identiteta u cilju proučavanja fenomena alijenacije, blaziranosti, hoboheemije, šizoidnosti i drugih formi alijeniranih ili otuđenih identiteta poput delikvenata, emigranata, što je inicirala čikaška sociologinja Jane Addams formiranjem Hull House centra.

²⁵ Jo Deegan M., u djelu *Žene osnivačice u sociologiji iz 1990* pominje preko 50 žena sociologinja koje su bile isključene iz socioloških hrestomatija što je još jedan oblika marginalizacije ženskog principa i propagiranja patrijarhalne perspektive „očinstva” u disciplinama. Feminističko prosvjetiteljstvo je termin koji je nastao s ciljem naglašavanjem potrebe za pominjanjem žena u sociologiji kao i mogućnosti za nastanak žensko-centrične sociologije.

ičkoj koncepciji o razumu koji muškaraca uzvisuje iznad životinje. Pod plaštom univerzalnosti, čovjek u stvari je skriven stajao muški princip jer žene nisu imale pravo glasa niti su bile dovoljno afirmirane u javnom i akademskom životu. Maria Soledad Iriart u disertaciji *In the shadow of the Enlightenment: From Mother Earth to Father Land*, opisuje kako prosvjetiteljstvo degradira humanu egzistenciju svojom ranom tezom o dihotomiji priroda-žena vs. kultura-mušarac. Bog kao antropomorfna kategorija postepeno se postavlja upitnim, a u težnji za povratkom ka ekocentrizmu, nastaje gejanski koncept.

Ekofeministički manifesto zagovara poštivanje prirode kao Geje, Majke, Božanstva koje u sebi ima zakone koje nedovoljno poznajemo da bi se mogli njima dominirati. Time se destruirala vjera u patrijarhalni poredak stvari, i progovara nova etika vrijednosti, ekofeministička etika. Lovelockovo viđenje Geje fiziološkim sustavom koji za cilj ima regulaciju klime i ravnoteže koja odgovara životu, zasigurno mijenja tradicionalna antropocentrična i antropomorfna promišljanja. Ova ekocentrična ideja o zemlji kao živućem sistemu koji se sam regulira osnova je ekofeminizma koji služi za dekonstruiranje patrijarhalne matrice o antropomorfnom hegemonijskom patrijarhalnom Bogu. Hrvatska ekofeministica Marija Geiger²⁶ u djelu *Kulturalni ekofeminizam* pojašnjava Geu kao majku Prirodu, Boginju koja sadrži u sebi i muški princip a nazivaju je različitim imenima: „Gea, Rea, Hera, Demetra, Izida, Istar, Astarta, Kali”. Hesiod u Teogoniji opoziciju muško/žensko opisuje „Uran/Nebo i Gea/Zemlja, porodili su čudovišna bića koja se bore za prevlast”²⁷. Eislar Riane²⁸ je napisala manifest ekofeminističkog pokreta, te je u skladu sa tezom litvanske antropologinje Marije Gimbutas (Gimbutienė), zauzela stav da su prehistorijska društva (prije oko 5000 godina), obožavala Veliku Majku kao božanstvo, i bila zasnovana na miru i ravnopravnosti, te nepoznavanju objektifikacije, dominacije i nasilja. „Bila su to društva zasnovana na onom što danas nazivamo ekološkom svjesnošću, svijesti da se prema Zemlji mora odnositi sa poštovanjem”²⁹. Ženske osobine brižnosti, nenasilja tada nisu promatrane kao subordinirane u odnosu na maskuline odlike dominacije.

Važan stav istraživača bio je da postoji više kolijevki civilizacija, te da su neke od njih egalitarne u svojoj osnovi poput Minojskog perioda vlasti na ostrvu Kreta³⁰. Najčešće slike iz tog perioda prikazuju žene koje stoje i drže podignute

²⁶ Geiger M. Zeman, *Kulturalni ekofeminizam, simboličke i spiritualne veze žene i prirode*, Zagreb: Razvoj i okoliš, 2005.

²⁷ Vjeran Katunarić, *Ženski eros i civilizacija smrti*, Zagreb: Jesenski i Turk, 2008, str. 103-104.

²⁸ Riane Eisler, *The Chalice and the Blade: Our History, Our Future*, Harper and Row, San Francisco: Harper & Row, 1987.

²⁹ *Isto*, str. 89.

³⁰ *Isto*, str. 90.

ruke dok im muškarac donosi voće, vino i sjeme³¹. Mnoga od ovih društava su etiketirana kao primitivna, pa je neophodno u duhu savremenih promišljanja Johna Monaghana i Pitera Justa u djelu *Socijalna i kulturna antropologija*, istaći da je poimanje kulturnih vrijednosti subjektivnog karaktera, a metafora kulturnih naočala opisuje da se u skladu sa promijenom mjesta na zemlji i socijalizacije mijenjaju naši stavovi. Biti sposoban/a za razumijevanje kulture drugih, odbacivanje kolonijalne imperijalne patrijarhalne dominantne ideologije Zapadnog promatrača/ice, zahtijeva bivanje svjesnom/im sopstvenih kulturnih naočala, potom kretanje ka decentiranoj poziciji neovisnog promatrača/ice. Fundamentalna razlika ovih društava vidi se u razumijevanju koncepta brige, nježnosti, nenasilja kao ženskog ali ne manje vrijednog nego što je to maskulinitet koja nije izjednačena sa dominacijom, nego je moć kao zajednički princip promatrana kao sposobnost da se nešto učini, a ne kao prevlast. Priroda je promatrana kao mjesto ovaploćenja spiritualizma, dok nas Zapadna kultura uči da je priroda odvojena od spiritualnosti što je ujedno i izvorište raskida humanuma s prirodom, te devalvacije i objektivifikacije prirode.

Ekofeministički manifesto Eislar ukazuje da je osnovni razlog za ekološke probleme savremenog doba nastanak dihotomija muški duhovni princip vs. ženski prirodni princip, potom pomijeranje sa religioznog na sekularni svjetopogled, što rezultira prosvjetiteljskom obmanom i alijeniranim identitetima savremenog doba³². Tehnologija kao takva nije problem, misli Eislar, problem je antropocentrična maskulina kultura nasilja, koja koristi tehnologiju za iste svrhe. Zahtjevi ekofeminizma, sadržani u ekofeminističkom manifestu orijentirani su ka povratku na egalitarizam i kooperaciju u cilju prevazilaženja sistema dominacije. Međusobna suradnja muškaraca i žena, prevazilaženje dihotomija je jedini način da se dokine pomenuti sistem. Povratak prirodi je jedina pretpostavka dezalijenacije. *Malestream* odnosno muškocentrično vs. *femalestream* odnosno ženskocentrično odlika je moderne kao perioda, a postmoderni se navedene razlike dokidaju, pa će akademska marginalizacija žena biti uzrokovana suviše rigidno postavljenim razlikama između termina, odnosno dihotomija. Osnovni problem je identifikacija žena sa neumljem, nerazumnošću i emotivnošću čime se opravdava njeno isključenje iz javne i akademske sfere djelovanja. Ekološka svjesnost dubinske ekologije smatra se dubinskijom, jer razmatra zakone koji su uzrokovali određenu pojavu. Ekofeminizam svojim snažnim aktivizmom od Chupko pokreta u Indiji, preko razvijanja agrikulturalnih zajednica koje zagovara Vandana Shiva, do formiranja Instituta za socijalnu ekologiju pri kojem se organizuju prve ekofeminističke konferencije, pod utjecajem ekofeministica Yennestree King, Val Plumwood do javnih demonstracija protiv opresija femininog

³¹ Isto, str. 90.

³² Isto, str. 91-93

identiteta i prirode, ostvaruje aktivnu borbu sa rizičnošću kao oznakom post-modernog realiteta. Pored ekofeministica, i feministkinja, raste broj *malestream* autora, pored Zimmermana, Cheney, Sylvana, poput Cartera koji ekofeminizam vide najznačajnijim i najpotpunijim eko pokretom savremenog doba. Patricia Shipley pominje raspravu etika brige vs. etika pravde koju su vodili psiholozi iz Amerike, Carol Gilligan i Lawrence Kohlberg. Kohlberg je zagovarao tradicionalan stav o neobjektivnosti femininog subjekta pod utjecajem emocija, dok Gilligan smatra da etika brige samo razvija empatiju za druge, a sopstvo je dio interpersonalnih relacija, što ima veću moralnu vrijednost.

Nastao iz radikalnog feminizma, a pod utjecajem marksističkog feminizma i socijalizma, ekofeminizam promovira etiku brige u interpersonalnim odnosima kao i odnosima prema drugima nasuprot oponentskom pojmu logike dominacije. Etika brige, prema ekofeministici Karren Warren, ukazuje na potencijal koji feminitet povezuje s prirodom, empatijska sposobnost žene i muškarce čini sposobnima za dublje razumijevanje odnosa u prirodi, konflikata, kao i mirovnih procesa, podrazumijeva socijalno distanciranje od drugog da bi se mogao shvatiti njegov/njen svijet kao „alternativa egoističnom prikazu sopstva kao nečeg što nema potrebe biti povezano sa drugima ili prirodom”³³. Hiperodvajanja, blaze shyzo, hobo identiteti, mogu imati negativne konsekvence. Wyl Kymlicka u svojoj političkoj teoriji zagovara koncept feminističke etike brige. Dihotomija javno i privatno treba biti raskinuta, jer se etika brige treba proširiti u javni diskurs, a Kymlicka je smatra „kapacitetom koji utječe na učenje moralnih principa (pravde) vs. razvijanje moralnih dispozicija (brige); moralnim razumijevanjem, i moralnim konceptom, koji se bavi pravdom i pravičnošću (pravda) vs. odgovornost i veza (briga)”³⁴. Bosanskohercegovačka filozofkinja i sociologinja Babić-Avidispahić Jasminka, u djelu *Etika, demokracija, građanstvo* uvodi intersekciju etike brige kao feminističke intervencije u diskurs o građanstvu, navodeći da autorice Sare Ruddick i Jean Bethke Elshtain, „naglašavaju značaj majčinstva”³⁵ odnosno etike brige „za novi model građanstva”³⁶. Za razliku od maskulinističkih etika koje promoviraju logiku dominacije kao pretpostavku djelovanja u patrijarhalno ustanovljenim društvenim uređenjima, bosanskohercegovački filozof i sociolog Mujkić³⁷ primjećuje da je „potrebno rediskripcijom naših poimanja i osjećanja širiti mi-intenciju otkrivanjem patnje onih koje smo do jučer smatrali onim drugima”. Etika brige je bioregionalizam koji treba da

³³ Val Plumwood, *Razlika i dubinska ekologija*, Treća, br. 2, Zagreb: Centar za ženske studije, 83-115.

³⁴ Will Kymlicka, *Political philosophy*, New York, London: Routledge, 1997, str. 265.

³⁵ Jasminka Babić-Avidispahić, *Etika, demokracija i građanstvo*, Sarajevo: Svetlost, 2005, str. 129.

³⁶ *Isto*, str. 129.

³⁷ Asim Mujkić, *Neopragmatizam Richarda Rortija, Uvod u demokratizirano mišljenje*, Tuzla: Bosnia PrintCom, 2000, str. 88.

uključuje veze u komšiluku, poštivanje prirodne okoline, recikliranje otpada, poznavanje okoline i efekata ekoloških nesreća na okolinu smatra fundusom djelovanja. Vrijednost brige za druge ima subverzivno i opozicijsko djelovanje, u eri sve većeg otuđenja, a Rosemarie Tong mogućnost transcendencije sukoba vidi u pripisivanju maskulinih odlika ženi i femininih odlika muškarcu što je odlika postmodernizma.

Globalizacijski faktori koji utječu na jačanje koncepta etike brige

Ekofeministički manifesto otvara put ka razumijevanju koncepta etike brige i brižnosti kao koncepta koji pripada oba pola ravnopravno, te utiče na promoviranje ovog koncepta u okvirima profeminističkih maskulinističkih³⁸ pravaca. Primjer toga je djelo *Muški manifesto* glasnogovornika nacionalne organizacije muškarca protiv seksizma Bena Athertona-Zemana, u kojem se zagovara aktivno uključivanje muškaraca u odgoj djece te zabrana rasizma, ostracizma, seksizma i prihvatanje multipliciteta načina da se ispolji maskulinitet. Kiborški manifesto Done Haraway u potpunosti odriče razlike muškaraca i žena, jer kibernetizacija dokida rodnu podjelu rada i vodi ka egalitarizmu rodni odnosa, ali i transrodnosti kao kategoriji humane egzistencije. Ukoliko promatramo djela znamenitih sociologa/ginja i feministica/a možemo uočiti da manifesta razvijaju zajedničku ideju težnje za dekonstrukcijom tradicionalnih rodni uloga i kreiranje rodno ravnopravnog svijeta. Od manifesta frankfurtske škole, preko ekofeminističkog manifesta do muškog manifesta razvija se ideja o nepravednosti ideologije globalne diskriminacije žena, da bi tu istu ideologiju znanstveno opovrgla kibernetizacija i biotehnologinja Dona Haraway, koja smatra da ubrzanje operacija, internetizacija i tehnologizacija utječu na egalitarizaciju javne sfere, a žene postaju dio globalnog diskursa te aktivan faktor globalnog uključivanja u svjetske probleme savremenog doba. Autorice poput Ume Narayan, Nire Yuval Davis, Tine Davis, Francien Van Driel, Chandre Mohanty, Gaytri Spivak, Vandane Shive progovaraju o diskriminaciji žena iz zemalja *Trećeg* svijeta, kao i žena druge nacije i druge boje kože.

Ovakva misao postkolonijalnih feministica dio je globalne svjetske politike Svjetske komisije o socijalnoj dimenziji globalizacije, koja u svom izvještaju na-

³⁸ Predstavnik ovog pravca je maskulini autor John Stoltenberg koji svoju teoriju fundira na radikalnoj feminističkoj i proegalitarnoj perspektivi u odnosu između spolova i kreiranju savremenih identiteta. Izvorište termina je antička definicija ekološka androginitet, a krajnji domet maskulinih studija su feminine maskulinitet i maskulini femininitet. Autori poput sociologa Denisa Altmana i Jeffreya Weeksa dublje pojašnjavaju ove nekontradiktorne egalitarne perspektive moderne i postmoderne sociologije.

slovljenom *Pravedna globalizacija: kreiranje mogućnosti za sve* ističe³⁹ „Želimo da učinimo globalizaciju sredstvom proširenja ljudske dobrobiti i slobode, te da dovedemo demokraciju i razvoj u lokalne zajednice u kojima ljudi žive. Naš zajednički cilj je da sačinimo koncenzus za zajedničku akciju koja će ostvariti ovu viziju, kako bi se ovaj proces razvijao uključujući države, internacionalne organizacije, ekonomiju, rad i civilno društvo”. Pri svemu tome neophodno je zaštititi najvulnerabilnije kategorije globalizacije za koje komisija ocjenjuje da su žene, indogeni narodi, siromašni radnici/e⁴⁰. Globalizacija mora postati etički i ekološki osviješten proces, koji će ujedno biti i pravedniji i inkluzivniji⁴¹. Prominentni sociolog Manuel Castells je učestvovao u radu ove komisije kao dio ekspertnog tima.

Propitivanje modela rješavanja globalnih ekoloških problema idejama moderne sociološke teorije

Centralni problem modernosti bila je i za neke teoretičara još uvijek ostaje teorija održivog razvoja ali i problem njegove implementacije. Najznačajniji moderni autori koji propituju ovaj problem su Castells sa svojom *teorijom informacija*, Giddens s terminom *društvena refleksivnost*, Beck s pojmom *društva rizika*, Eislar sa *ekofeminističkim manifestom* i *etikom brige vs. etika dominacije*, Adam s pojmom *globalnog vremena*, Tong s pojmom *globalizacije etike brige*. Potom je značajna i ekofeministica i sociologinja Salleh čija je ideja o *nužnosti ekološki svjesnije sociologije* putem ekofeminizma kao političkog aktivizma kao dubinske strategije od dubinske ekologije, što tvrde i engleski sociolozi Peter Dickens i John Urryja sa tezom da je zapostavljanje nativnih formi znanja rezultiralo u alijenaciji. Manuel Castells kao eminentni sociolog i teoretičar duha informacionog doba smatra da će budući ratovi najvjerojatnije biti ratovi oko resursa i odvijace se brzinom hirurških intervencija, a onaj ko bude imao adekvatnu informaciju taj će imati moć nad resursima i time će imati dominaciju u svijetu. Castells definira umreženo društvo slijedećim terminima: „Mreža je skup međusobno povezanih čvorova. Čvor je tačka u kojoj se krivulja sječe. Šta je čvor, zavisi, od vrste konkretne mreže o kojoj govorimo. U političkim mrežama čvo-

³⁹ *A Fair Globalization: Creating opportunities for all*, The World Commission on the Social Dimension of Globalisation, ILO Publication, April, 2004, p. 2.

⁴⁰ *Isto*, str. 4.

⁴¹ *Isto*, str. 7-10.

rovi su nacionalna veća ministara i evropskih poverenika”.⁴² Marinković⁴³ smatra da globalizacija kao proces dobija na značaju jer se dokida homofobija, rasizam, ksenofobija, religijski fundamentalizam nastankom „religijskog ekumenizma odnosno izgradnje strategije za prevladavanje razlika koje postoje među religijama te stvaranja jedne ekumenske, ujedinjene religije kojoj bi pripadale sve etničke, jezičke ili kulturne grupe”. U svemu tome, javlja se potreba za ostvarivanjem prava na identitet, pa time borba za ostvarivanjem prava na ispoljavanje samostalnog identiteta postaje jedna od najtežih borbi savremenog doba.

Informaciona dominacija kao takva može biti problematična sa stajališta destrukcije okoline, ali s druge strane napredna tehnologija omogućava sprečavanje smanjenja emisije ugljika u ozonski omotač zemljine kore. Postoje uređaji koji mjere negativne emisije štetnih materija, ali zbog monopola moći nad određenim resursima, Kioto protokol i Montrealski protokol u nekim zemljama nisu ratificirani, što neprekidno uvećava faktor rizika modernog doba. Živimo u društvu u kojem moramo biti svjesni da smo neprekidno izloženi nekoj vrsti rizika, što je ujedno život u strahu za sopstvenu egzistenciju. Beck uvodi termin refleksivne modernizacije kako bi naglasio problem modernog doba, osviještenosti i stalno življenje u svijesti o mogućem riziku. Globalno poznati ekološki problemi kiselih kiša, globalnog zagrijavanja, svjetlosnog zagađenja, radioaktivnog zračenja, zbrinjavanja otpada, nuklearnog naoružanja, biotehnološkog otpada, genetski modifikovani organizmi, su svakodnevni problemi svih bića koja nastanjuju zemlju. U tom smislu se i značajnom čini već pomenuta sintagma Barbare Adam o globalnom karakteru vremena, gdje se utvrđuje da svjetske organizacije u cilju ostvarivanja globalne saradnje i globalnog prevazilaženja kriza u svijetu poput „Svjetske banke(WB), Svjetske komisije o razvoju i okolišu, Konvencije za nuklearno razoružavanje, i Organizacije za zemlje koje izvoze petrolej (zemlje eksporta petroleja, OPEC)”⁴⁴ rade na sistematskom globalnom rješavanju problema zaštite okoline u cijelom svijetu, što čini mogućim globalizacija etike brige koju zagovara Rosemarie Tong.

Kako je već deducirano u prethodnom dijelu teksta, *etika brige kao koncept podriiva tradicionalne maskulinističke etike dominacije i pravde kao herojske etike*, ističući da globalizacija zahtjeva prelazak na regionalne odnose suradnje i tolerancije, kao i spremnosti za razumijevanje problema koji su zastupljeni u svim dijelovima svijeta. Koji je put ka implementaciji etike brige ka zaživljavanju ovih strategija, činjenju spoznanaja transparentim javnosti te demistificiranju samog

⁴² Vidjeti: Manuel Castels, *Uspom umreženog društva*, Zagreb: Golden marketing, 2000, str. 37-60.

⁴³ Dušan Marinković, *Uvod u sociologiju, osnovni pristupi i teme*, Novi Sad: Mediterran Publishing, 2009, str. 162.

⁴⁴ Barbara Adam, *Re-vision: The Centrality of time for an Ecological Social Sciences Perspective*, Chapter 4 in Scott, Lach at al. *Risk, Environment, and Modernity*, London: Sage, 1998, str. 86.

termina ekofeministički manifesto kao mjesto konstruiranja etike brige? Sociologinja Ariell Salleh zagovara ekofeminističku etiku brige i progovara o potrebi za stvaranjem *ekološki svjesnije sociologije*, što je i naslov njene eminentne studije. Takvu moć ima samo ekofeministička etika koja promatra intersekcije priroda, moral, rod, svjesnost.

Neophodno je da budemo svjesni problema okoline, problema destrukcije prirode kroz ideološko identificiranje žena s prirodom, ka formiranju ekološki i rodno osviještene sociologije s obzirom na činjenicu da je jedna od negativnih konsekvenci globalizacije, destrukcija okoline. Signifikantan *locus* za kreiranje sociologije kakvu zagovara Salleh „ekološki pismene sociologije“⁴⁵ su rodna podjela rada te marksistička kritika rodne podjele rada. Ekopolitika kao suvremeni pristup političkom diskursu uključuje pravce poput ekofeminizma, ekomark-sizma, socijalna ekologije, duboke ekologije⁴⁶ a ekofeministički osviješčena sociologija pretpostavka je moderne sociologije. Moderna podjela rada izvor je alijenacije čovjeka od prirode pa ju je neophodno dekonstruirati ka uključenju nativnih i orođenih perspektiva odnosno ka indogenizaciji, misle Urry i Dickens, a osnovu toga predstavlja ekofeministička politika koja je osnovana u ekofeminističkom manifestu sociologinje i pravnice Rian Eisler.

Ekofeministička politička filozofija i njom prožeta sociologija snažan je odgovor na krize modernog perioda i svojevrsni je začetak postmoderne dekonstrukcije rodni razlika, u transrodno i za žene i subordinirane maskulinitete, za indogene i nativne narode, i osobe treće dobi, egalitarnije društvo. Postmoderna sociologija radikalizira postavke modernih teorija u posthumano doba i dokida ekofeminizam u ekofeministički humani progresivizam.

Postmoderna sociološka teorija i odgovor na posljedice globalizacije

Postmoderni sociolozi (i filozofi) Lyotard, Baudrillard, Derrida, Myerson, Haraway, Walker, Halberstam, Tong progovaraju o dekonstrukciji rodni dihotomija i njihovom dokidanju. Lyotard uvodi sintagmu *postmoderne bajke*, Baudrillard *simulacrum*, Derrida *dekonstrukcije*, Haraway *kibernetizacije i transrodnosti*, Walker *womenisma i progresivnog ekowomenisma*, Halberstam *feminini maskulinitet*, Judith Butler *queer teorija*, Spivak *dokidanje postkolonijalne opresije*, Yuval Davis *transverzalna politika identiteta*, Tong *etika brige*.

⁴⁵ Ariel Salleh, *Ecofeminism as Sociology*, Conference of the International Sociological Association Research Committee on Environment and Society (RC24), Cambridge University, July 5-7, 2001, pp. 74.

⁴⁶ *Isto*, str. 61.

Lyotardova postmoderna bajka ima za cilj da ukaže na prevalirajuće odlike postmodernosti koje svoj odraz dobijaju u različitim umjetničkim izrazima, instalacijama, različitim formama aktivizma. Postmoderna bajka ukazuje na moguće potencijalne opasnosti, kataklizme, nezgode i nesreće koje mogu dokinuti ljudsku egzistenciju, a Baudrillard uvodi dimenziju neodrživosti univerzalno važeće istine jer postoji multiplicitet istina koje se u virtualnim prostorima mogu simulirati. Na djelu su različite istine, istina je u traženju u de(kon)strukciji prošlih istina ka onim koje se razotkrivaju u slobodnom djelovanju označiteljske prakse, a koje proširuje kiborški manifesto sa uvođenjem principa transrodnosti i konačnim isključenjem binarnih opozicija i dihotomija muško-žensko kao neodrživim što pokazuje primjer *femininog maskuliniteta* kakav je u postmodernosti *butch feminizam*, te *queer identitet* koji uključuje multiplicitet razlika između muškarca i žene kod Halberstam i Butler.

Budućnost odlikuje potreba za utemeljenjem ženskog principa u stvarnosti. Moderna je bila period ostvarivanja marginaliziranih identiteta njihovog zadobijanja locusa djelatnog političkog i nacionalnog subjekta te legitimizacije u društvenom poretku, čega je primjer crni feminizam, postkolonijalni feminizam. Ovi su identiteti tek zadobili svoja prava, a postmoderna poziva na odustajanje od svih razlika. Ghodsee u tekstu *Feminism-by-Design: Emerging Capitalisms, Cultural Feminism, and Women's Nongovernmental Organizations in Postsocialist Eastern Europe*⁴⁷ ukazuje da „ideja globalnog sestrinstva uključuje značajne razlike u pristupu resursima, između žena različitih rasa, nacija i etniciteta”⁴⁸. Ghodsee⁴⁹ uvodi na temelju termima dizajnirani ili dogovoreni kapitalizam, pojam „projektovanog feminizma” koji mora riješiti pitanje dvostruke opresiranosti žena iz Trećeg svijeta, žena druge nacije pa se u programe postranzicijskih zemalja poput gender akcionog plana, USAID-a, PHARE-a, mora uključiti problem marginalizacije žena i feminizacije siromaštva. Ovakav pristup zahtjeva i James Mittleman⁵⁰, koji tvrdi da se koncept globalizacije mora uvezati sa neoliberalizacijom kako bi se dekonstruirale ideologije globalizacije, te uključilo promišljenje o različitim prostorno-vremenskim i kontekstualnim

⁴⁷ „Dizajnirani kapitalizam”, prema Ghodsee znači da na nastanak kapitalizma utiče kreiranje tržišta, ukoliko se nastanak institucija prema zamisli njenog aktera ostvari, onda se može kontrolirati individualno ponašanje jedinki te institucije.

⁴⁸ Kristen Ghodsee, *Feminism-by-Design: Emerging Capitalisms, Cultural feminism, and Women's Nongovernmental Organization in Postsocialist Eastern Europe*. Signs: Journal of Women in Culture and Society. Vol 29, no. 3, 2004, pp. 727-753.

⁴⁹ Isto, p. 727- 734.

⁵⁰ James Mittleman, *Ideologies and globalization Agenda*, in: Steger, R.Martin, *From Rethinking globalism*, Oxford: Rowman and Littlefield publishers, 2004, p.24.

perspektivama. Globalna taktika, koju zagovara Hakesworth⁵¹, je „učiniti feminističku nevidljivost zasnovanu na ne gledanju, ne poznavanju, ignoriranju, činjenju nemogućim feminističkog aktivizma i društvene pravde”. Razumijevanje različitih konteksta u cilju ostvarivanja globalnog dijaloga uključuje poznavanje autora/ica koji opisuju različite lokalne situacije Grčke, Bugarske, Meksika, poput Psare⁵², Dasskalove⁵³, Boxer⁵⁴ i Mohanty. Iz tog razloga Nira Yuval Davis na tragu promišljanja niza autorica, uvodi termin „transverzalne politike” kao politike koja omogućava zadržavanje sopstvenog identiteta kao dijela kolektivnog identiteta koji je zajednički, a odlikuje ga globalno vrijeme, i globalni ekološki i društveni problemi, pored rodni. Njihova međusobna povezanost, međuvijetovanost i masovnost utječu na potrebu za njihovim većim proučavanjem. Walker uvodi pojam *womenisma*, kao pojam ljubavi prema ostvarenjima žena, ženskoj kulturi i crnačkom spiritualnom i duhovnom identitetu, pa je neophodno da u budućnosti zavlada progresivni *ekowomenism* koji je na tragu misli o globalnoj etici brige. Walker, ekowomenistkinja i ekofeministkinja, smatra da je etika brige koncept koji involvira pitanja opresija prirode, rase i klase, u svjesnom i nesvjesnom dijelu egzistencije putem duha odnosno holističke ljubavi kakva je prisutna kod nativnih naroda.

Za radikalnu ekofemininu poziciju neophodno je osvijestiti spoznaje nativnih naroda u odnosu prema prirodi, što zagovara postkolonijalna ekofeministica Vandana Shiva. Ekofeministički politički aktivizam značajan je odgovor na globalnu ekološku krizu jer je zasnovan na etici brige. Ekofeministička politika zasnovana je na ekofeminističkoj političkoj filozofiji, a njeno osviješćivanje neophodno je sociološkoj teoriji. Propitivanje o dekonstrukciji tradicionalnih rodni dihotomija započelo je u djelu sociologinje Sherry Ortner (*Da li je žena muškarcu, isto što priroda kulturi?*) objavljenom 1984.godine gdje se utvrđuje da ova dihotomija predstavlja izvorno mjesto patrijarhalne opresije.

Ekofeministička politika u svojoj filozofiji propituje između ostalog, slijedeća pitanja⁵⁵: „1) kako su pitanja prirodno/prirode postala mjesta isključivanja, nejednakosti, relacija koje osobito utječu na žene, obojene ljude, homoseksual-

⁵¹ Mary Hawkesworth, *Global Containment: The Production of Feminist Invisibility and the Vanishing Horizon of Justice*, in: Steger, R.Martin, *From Rethinking globalism*, Oxford: Rowman and Littlefield publishers, 2004, pp. 84.

⁵² Grčka feministica, historičarka i novinarka.

⁵³ Krassimira Dasskalova, profesorica Moderne europske historije i roda na Univerzitetu Sofija, Bugarska.

⁵⁴ Boxer Marlyn profesorica emeritusica San Francisko Univerziteta, oblasti historije i rodni studija.

⁵⁵ Chaone Mallory, *What Is Ecofeminist Political Philosophy? Gender, Nature, and the Political*, Sixth Annual Joint Meeting of the International Society for Environmental Ethics, Allenspark, Colorado, 2008, p. 309-310.

ce, nehumane kategorije egzistencije; 2) koji je politički status onog što se naziva priroda, okolina, i/ili nadljudski svijet; 3) kako je priroda po sebi isključena iz domena političkog; 4) može li priroda imati političko sobstvo; 5) kako su diskursi okoline, politike, rodne ideologije međusobno povezani; 6) na koji način teorije o rasi, *queer* teorije i postkolonijalne teorije pomažu ekološkom projektu prevazilaženja antropocentričke dominacije nad prirodnim svijetom?”. Politika je trebala i progresivno gledano treba postati prostor „gdje se ekološki subjektiviteti formiraju, kontekstualiziraju, destabiliziraju, reformiraju”⁵⁶, a demokratija treba postati istovjetna sa javnom sferom⁵⁷.

Nova ekološka paradigma za sociologiju

Nova ekološka paradigma za sociologiju, misle sociolozi Robert E. Dunlop i Catton koji su primjetili nedovoljnu fokusiranost sociologije na ekološke probleme 1979. godine⁵⁸, neophodna je. Ekofeministice Maria Mies, Ariel Salleh, Vandana Shiva, ali i engleski sociolozi poput Petera Dickensa, Anthony Giddensa, John Urryja, američkog sociologa Davida Harveya smatraju da je zapostavljanje praktičnih formi znanja i spoznaja, predstavljalo gubitak veze sa organskom prirodom te rezultiralo u alijenaciji⁵⁹. Neophodno je alijenaciju zamijeniti sa emancipacijom, sugerira Dickens⁶⁰, uključenjem ekofeminističke percepcije „ekopolitičkih problema poput jednakosti, kulturalne raznolikosti i održivosti”. Giddens⁶¹ definira modernost kao „čudovište, kao odbjegli motor ogromne snage koji ruši sve pred sobom, utiče na socijaliziranu narav i na društvene institucije. Iz tog razloga neophodno je jasno definisati ekofeminističku⁶² politiku i odrediti njene ciljeve. Rosemary Tong vidi ekofeminističku politiku kao najznačajniji oblik politike koja je potrebna novom dobu, osobito zbog koncepta etike brige koja olakšava bioregionalne odnose saradnje. Bioregionalizam podrazumi-

⁵⁶ *Isto*, str. 313.

⁵⁷ *Isto*, str. 315.

⁵⁸ Antony Giddens, and Sutton W. Philip., *Sociology: introductory readings, third edition*, Cambridge: Polity Press, 2010, p. 95.

⁵⁹ Ariel Salleh, *Ecofeminism as Sociology*, Conference of the International Sociological Association Research Committee on Environment and Society (RC24), Cambridge University, July 5-7, 2001, p.61.

⁶⁰ *Isto*, str. 64.

⁶¹ Antony Giddens, and Sutton W. Philip., *Sociology: introductory readings, third edition*, Cambridge: Polity Press, 2010, p. 41.

⁶² Izvoriste ekofeminizma su radikalni feminizam i socijalistički feminizam, osobito Marxova teorija.

jeva: „življenje „ukorijenjena” života, s razvijenom svijesti o ekologiji, ekonomiji i kulturi mjesta u kojem živimo⁶³.

Ostvarivanja uspješne bioregionalne saradnje

Etika brige omogućava drugačiji oblik interpersonalne komunikacije koji vodi ka globalizaciji pa potom prema mišljenju Tine Davids i Francien van Driel ka glocalizaciji, jer se život u savremenom dobu dovršava u sintezi lokalnog i globalnog života, pa govorimo o glocalnoj zajednici koja ima svoj smisao zbog percepcije onih koji su nativno stanovništvo i onih koji su stranci, doseljenici ili autsajderi⁶⁴. Ovakav stav zagovara i eminentni sociolog Manuel Castells u djelu *Internet galaksija, razmišljanja o Internetu, poslovanju, i društvu*, gdje referirajući na istraživanje Cohena i Rai iz 2000 o globalizaciji društvenih pokreta, zaključuje da su svi utemeljeni u svom lokalnom kontekstu sa tendencijom usmjerenom ka globalnom kontekstu. Proces upoznavanja sa drugim kulturama može postati proces međusobnog upisivanja jedne kulture u drugu, odnosno međusobne interakcije kultura je još jedan argument u prilog prethodnoj tvrdnji, a zagovara ga Arjun Appadurai⁶⁵.

Zaključak: Smisao ekološki svjesne sociologije – ekofeminizam kao politički aktivizam i sociologija

Globalizacija ne vodi jedino ka obrazovanju depolitizacije roda, dolazi i do „globalizacije maskuliniteta” koja povezujući lokalno i globalno čini maskulinitete mogućim mjestima kritike tradicionalnog koncepta hegemonijskog maskuliniteta uvođenjem koncepta multipliciteta maskuliniteta što je ujedno dekonstrukcija tradicionalnog pristupa rodnim ulogama ali i otvaranje prostora za implementaciju etike brige kao ekofeminističke pretpostavke. Prethodno pomenute autorice smatraju da se „multidimenzionalni rodni pristup razvija kao alternativa za produciranje poluglobalnih stereotipnih kategorija o ženama i depolitizaciji roda⁶⁶.

⁶³ Zdenko Zeman i Geiger, Zeman, Marina, *Uvod u ekologiju održivih zajednica*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2010, str. 78.

⁶⁴ Marina Blagojević, *Od centra ka periferiji*, Sarajevo: CIPS, predavanje na master studiju „Rodne studije”, 2007, str. 4.

⁶⁵ Axford, Browning, Huggins, Rosamond, Turner i Grant et al, *Uvod u politologiju*, 2002, str. 463.

⁶⁶ Marina Blagojević, *Od centra ka periferiji*, Sarajevo: CIPS, predavanje na master studiju Rodne studije, 2007, str. 4.

Globalni diskurs o intersekciji roda i razvoja, do sada, najviše se fokusira na redefiniranje koncepta feminizacije siromaštva i razumijevanju autorskih ostvarenja žena iz zemalja Trećeg svijeta, a autori Alain Greig, Michael Kimmel, James Lang ukazuju na grupu udruženu 1999.godine kao dio UNDP-ovog radnog tima, sa imenom muška grupa za rodnu ravnopravnost koja je primjetila da u globalnim diskursima o odnosu između spolova krucijalan problem predstavlja: „stajališta o rodu kao isključivo ženskom problemu, nedovoljno prostora za muškarce u diskusijama o rodnoj neravnopravnosti, limitiran broj mjesta za muškarce u gender mainstreaming procesima”⁶⁷.

Nedovoljno prostora za muškarce u ovakvim diskursima mora biti zamijenjeno sa kreiranjem većeg prostora za njihova iskustva opresije, nemoći, marginalizacije, i opresije od strane muškaraca koji se nalaze na vrhu hijerarhije moći u cilju izbjegavanja ideologije koju sa sobom nosi diskurs „žena kao žrtva, muškarac kao problem” ka dekonstrukciji „niti je svaka žena žrtva, niti je svaki muškarac problem”. Blagojević⁶⁸ s druge strane upozorava da globalizacija sa sobom nosi i globalne negativne mizogene interpretacije žena i ženskog o kojima govori i Devaleaux poput „glupe žene(sponzorirane žene), biznismenke(usmjerene ka karijeri bez skrupula, obične žene(koje puno tračaju i pričaju nevažne stvari), fatalne žene, svekrve i punice(zavidne, ružne, zle)”. Izvor ovakve stereotipizacije je već pomenut i to je matrica rodnih dihotomija od kojih je značajno istaći razliku „Balkan i Europa, priroda i tehnologija, emotivnost, racionalnost”⁶⁹. Balkan, priroda, emotivnost su odlike slabijeg spola i time sugeriraju opresiju, konflikt, turbolentnost, manju vrijednost, ženskost u patrijarhalnoj interpretaciji.

Način interpretacije žena još uvijek nije dekonstruisan i u Bosni i Hercegovini je prisutan zbog postranzicijskog perioda koji rezultira u retradicionalizaciji i repatrijarhalizaciji. Negativne sociološke kategorije, pogotovo promatrane s diskursa sociologije roda ukazuju da se tradicionalizam i patrijarhat ojačavaju novim i naprednim tehnologijama, čije efekte subverzivim djelovanjem dekonstruirati i radikalno napada cyberfeministički i ekofeministički pokret. Politička svjesnost ekofeminizma u postavljenom kontekstu bosanskohercegovačke stvarnosti postranzicijskog perioda je izuzetno potrebna i validna praksa za ostvarivanje rodne ravnopravnosti i minimalizaciji negativnih posljedica globalizacije. Negativne posljedice globalizacije Axford, Browning, Huggins, Rosamond, Turner i Grant nazivaju *vektori globalizacije*⁷⁰, među kojima globalni kaos predstavlja najfrapantniju i najapokaliptičniju. Najadekvatnija strategija

⁶⁷ Michael Kimmel at. al. u Zborniku Blagojević, Marina, *Rod i razvoj*, Sarajevo: CIPS, 2006, 187.

⁶⁸ *Isto*, str. 234.

⁶⁹ *Isto*, str. 230.

⁷⁰ Vektori globalizacije su svijet nacija-država, postkapitalistički svjetski ekonomski poredak, globalno društvo, sukob civilizacija, globalni kaos.

je ekofeministička politika odnosno etika brige u bioregionalnim odnosima ili ekološki (environmentalistički) nacionalizam. Neil Carter⁷¹ pozicionira političku svjesnost ekofeminizma i dubinske ekologije na tako da ekofeminizam predstavlja koherentniji i rodno ravnopravniji pokret za ostvarivanje ekoloških prava jer se za razliku od dubinske ekologije, bavi dihotomijom maskulino/feminino dok pokreti dubinske ekologije poput Earth First!, tvrdi Carter, su mizogeni i prenose rodno neravnopravne patrijarhalne poruke⁷². Arriel Salleh zahtijeva ekofeminističko opismenjavanje sociologije, a snažan ekofeministički politički angažman pomaže siromašnim, marginaliziranim, obespravljenim, da dođu do svojih prava negirajući dominantnu patrijarhalnu matricu, prepoznavanjem dihotomija kao izvorišta opresije. Transcendiranje rodni dihotomija ostvaruje se putem *womenisma*, progresivnog humanizma, *cyber* kultura, feminističkog pojma transverzalne politike, ekofeminističke politike koji postaju mjesta dokidanja negativnih posljedica globalizacije. Najeklatantniji primjer ideja koju zagovara progresivni humanizam pokazuje Fukuyamino djelo Povjerenje⁷³ „Postoji snažna liberalna vjera da su ljudi širom svijeta ispod kože isti, te da će poboljšane komunikacije dovesti do bolje saradnje”.

Bosanskohercegovački filozof i sociolog Mujkić na tragu Rortijeve „perspektive ironijskog intelektualca”⁷⁴ primjećuje da svijetu „da bi bio bolje mjesto za življenje treba redeskripcija”⁷⁵. Ovakva percepcija je, naglašava Mujkić kritizirajući tradicionalno postavljene etičke postavke „redeskripcija manifestacija poniženja koja manipulira osjećanjima gura nas više u pravcu povjerenja a ne u pravcu obaveze.” Ova redeskripcija i cijelo sentimentalno obrazovanje tjera nas da inkliniramo više osjećanjima nego razumu, pa nam je neophodno „sentimentalno obrazovanje” kao dovoljno poznavanje drugih ljudi koji potiču iz drugih kultura⁷⁶. Buduće perspektive prema mišljenju Stegera trebaju uključiti „kri- tičku teoriju globalizacije”, u cilju uspostavljanja egalitarnijeg i manje nasilnog globalnog poretka. Ekofeminizam u tome pomažu postkolonijalni feminizam, queer pokret, progresivni ekowomenism, Fukuyamina ideja povjerenja, indogenizacija⁷⁷, bioregionalizam, geokibernetika⁷⁸ i environmentalistički nacionali-

⁷¹ Vidjeti: Neil Carter, *Strategije zaštite okoliša*, Zagreb: Barbat, 2004, str. 16.

⁷² *Isto*, str. 77.

⁷³ Frensis Fukuyama, *Povjerenje, društvene vrline i stvaranje blagostanja*, Zagreb: Izvori, 2000, str. 404.

⁷⁴ Asim Mujkić, *Neopragmatizam Richarda Rortija, Uvod u demokratizirano mišljenje*, Tuzla: Bosnia PrintCom, 2000, str. 88.

⁷⁵ *Isto*, str. 88

⁷⁶ *Isto*, 88-89.

⁷⁷ Prilagodba stranih praksi lokalnim uvjetima i ispunjenje lokalnih potreba.

⁷⁸ Geokibernetika podrazumijeva upravljanje okolinom, odnosno predstavlja globalni ekološki menadžment s globalnom saradnjom u upravljanju globalnim prirodnim resursima. Vidjeti: Cifrić, Ivan, *Znanost i društvene promijene, razvoj i okoliš*, Zagreb: Jesenski i Turk, 2000, str. 422-423.

zam⁷⁹. Kao što Amartiya Sen⁸⁰, harvardski profesor i ekspert u oblasti razvojne ekonomije, sociologije siromaštva, naglašava „ako osoba može imati samo jedan identitet onda izbor između nacionalnog i globalnog postaje natjecanje na sve ili ništa”⁸¹, umjesto toga u duhu feminističke transverzalne politike identiteta, naš identitet može postati globalan bez gubljenja naših partikularnih osobenih identiteta.

Literatura

1. A Fair Globalization: *Creating opportunities for all*, *The World Commission on the Social Dimension of Globalisation*, ILO Publication, April, 2004.
2. Adam, Barbara. *Re-vision: The Centrality of time for an Ecological Social Sciences Perspective*, Chapter 4 in Scott, Lash, Branislav Szarynski, Brian Wyann, Risk, Environment, and Modernity, Sage, London.1998.
3. Adam, Barbara. *Zeitvielfalt in der Evolution aus gesellschaftstheoretischer Sicht*, Februar, Akademievorlesung an der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, Berlin.2010.
4. Adam, Barbara, Ulrich Beck, Joost van, *The Risk Society and beyond: critical issues for social theories*. 2000. on books.google.com.
5. Baudrillard, *Inteligencija zla*, Beograd. 2009.
6. Bek, Ulrih. *Rizično društvo*, Beograd: Filip Višnjić, 2001.
7. Blagojević, Marina. *Mapping Misogyny in the Balkans: Local/Global Hybrids in Culture and Media*, u Zborniku Marine Blagojević, *Rod i razvoj*, Sarajevo: CIPS, 2006.
8. Boxer, Marlyn. *Communist Feminism' as Oxymoron? Reflections of a 'Second-Wave' feminist Historian of European Socialism and Feminism*, *Aspasia* 1. 2007.
9. Buzov, Ivanka. *Socijalna perspektiva ekofeminizma*, u: *Socijalna ekologija*, on line časopis za društvena istraživanja, <http://hrcak.srce.hr/socijalna-ekologija>., Vol.16.br.1, 2007
10. Castells, Manuel. *Internet galaksija, Razmišljanje o internetu, poslovanju, i društvu*, Zagreb: Jesenski i Turk, 2003.

⁷⁹ Hrvatska sociologinja i feministica Galić pojašnjava termin kao usko vezan za koncepciju bioregionalizma te kao naprednu vrstu nacionalizma jer dokida tendiranja ka etničkom nasilju, rasizmu i militarizmu zbog fundiranosti na konceptu bioregionalizma (bioregionalne saradnje zasnovane na etici brige). Vidjeti: Branka Galić, *Paradoksi globalizacije i multipolarni svijet*, u: Cifrić, Ivan, *Znanost i društvene promijene, razvoj i okoliš*, Zagreb: Jesenski i Turk, 2000, str. 21-39.

⁸⁰ Harvardski profesor i predavač, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju

⁸¹ Sen Amartiya, *Identitet i nasilje*, Zagreb: Globus, 2005, str. 168.

11. Cifrić, Ivan. *Bioetika, etička iskušenja znanosti i društva*, Zagreb: Biblioteka Razvoj i okoliš, 1998.
12. Cifrić, Ivan. *Znanost i društvene promijene, razvoj i okoliš*, Zagreb: Jesenski i Turk, 2000.
13. Daskalova, Krassimira. *How Should We Name the 'Women-Friendly' Actions of State Socialism*, *Aspasia*, Volume 1, p.214-219. 2007.
14. Davids, Tine. *Political Representation and the Ambiguity of Mexican Motherhood*, u Zborniku Marine Blagojević. *Rod i razvoj*, Sarajevo: CIPS, 2006.
15. Davids, Tine, van Driel Francien. *The Gender Question in Globalization: Intersectionality in the Local/Global Nexus* u Zborniku Marine Blagojević, *Rod i razvoj*, Sarajevo:CIPS, 2006.
16. Davis, Kathy. *The Global localisation of Feminist Knowledge: Translating Our Bodies, Ourselves* u: Zborniku Marine Blagojević, *Rod i razvoj*, Sarajevo: CIPS, 2006.
17. Delveaux, Martin. *Transcending ecofeminism: Alice Walker Spiritual Eco-womenism, and Environmental Ethics*, University of Exeter, United Kingdom. 2001. Source: www.ecofem.org/journal.
18. Dunlop, Rieley. *A new ecological paradigm for sociology*, in Giddens, Anthony and Sutton, Robert, *Sociology*, Polity Press, Cambridge: Polity Press, 2010.
19. Eisler, Riane. *The Gaia Tradition and Partnership Future, an Ecofeminist Manifesto*, in Diamond, Irene and Ornstein, Gloria, *Reweaving the World*, Sierra Club Books, San Francisco.1987.
20. *Feministički kolektiv Lanbroa*, u: Vlaisavljević Ugo, *Rod i politika*, Sarajevo: CIPS, 2006.
21. Fukuyama, Francis. *Povjerenje, društvene vrline i stvaranje blagostanja*, Zagreb: Izvori, 2000.
22. Fukuyama, Francis. *Naša posthumana budućnost*, Podgorica:CID, 2002.
23. Geiger, Zeman, Marija, Zdenko, Zeman. *Uvod u ekologiju održivih zajednica*, Zagreb: Institut Ivo Pilar, 2010.
24. Ghodsee, Kristen. *Feminism-by-Design: Emerging Capitalisms, Cultural feminism, and Women's Nongovernmental Organization in Postsocialist Eastern Europe*. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*. Vol 29, no. 3: 2004. 727-753.
25. Giddens, Anthony. *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet, 2003.
26. Giddens, Anthony, Sutton W.Philip. *Sociology: introductory readings*, third edition, Polity Press, Cambridge, 2010.
27. Haralambos, Michael, Holborn, Martin. *Sociologija, Teme i perspektive*, Zagreb: Golden marketing, 2002.

28. Johnson, Abigail, *Ecofeminism: A Fine Line Between Metaphor and Reality*, <http://www.wesleyan.edu/synthesis/culture-cubed/johnson/abj.htm>.
29. Katunarić, Vjeran. *Ženski eros i civilizacija smrti*, Zagreb: Jesenski i Turk, 2008.
30. Ler, Sofronić, Nada, *Kraj tranzicijske paradigme: rodna perspektiva*, u Zborniku: Vlaisavljević Ugo, *Rod i politika*, CIPS, Sarajevo 2006.
31. Lovelock, James. *Osveta Geje*, Zagreb: Izvori, 2006.
32. Lovelock, James. *Geja, Novi pogled na život zemlje*, Zagreb: Izvori, 2005.
33. Malory, Chaone. *What Is Ecofeminist Political Philosophy?* Gender, Nature, and the Political, Sixth Annual Joint Meeting of the International Society for Environmental Ethics, Allenspark, Colorado. 2008.
34. Marinković, Dušan. *Uvod u sociologiju, osnovni pristupi i teme*, Novi Sad: Mediterran Publishing, 2008.
35. Markus, Tomislav. *Ekologija i antiekologija, kasna tehnička civilizacija i mogućnosti radikalnog ekologizma*, Biblioteka, Razvoj i okoliš, Zagreb 2004.
36. Markus, Tomislav. *Dubinska ekologija i suvremena ekološka kriza*, Biblioteka razvoj i okoliš, Zagreb. 2006.
37. Miltojević, Vesna. *Ekološka kultura*, Niš, 2004.
38. Misra, Joya, Merz. N. Sabine (2006), *Neoliberalism, Globalization and International Division of Care*, u Zborniku Marine Blagojević. *Rod i razvoj*, Sarajevo: CIPS, 2006.
39. Mittleman, James. *Ideologies and globalization Agenda*, u Steger. R. Martin, *From Rethinking globalism*, Oxford: Rowman and Littlefield publishers, 2004.
40. Mujkić, Asim. *Neopragmatizam Richarda Rortija, Uvod u demokratizirano mišljenje*, Tuzla: Bosnia PrintCom, 2000.
41. Mohanty, Chandra Talpade. *Feminism without Border: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*. Durham, NC: Duke University Press. Chapter 2, "Cartographies of Struggles: Third World Women and the Politics of Feminism." 2003. Pp 43-84.
42. Nisbet, Robert. *Sociološka tradicija*, Zagreb: Golden marketing, 2007.
43. Novalić, Fahrudin. *Rasipanje budućnosti, Kritika mita napretka i cinizma rasipanja*, Zagreb: Alinea, 2003.
44. Novalić, Fahrudin. *Imperij pohlepnog politeizma*, izvori, ogleđi iz socijalne ekologije, Zagreb: Novi Izvori, 2009.
45. Pavlović, Vukašin. *Ekološki pokreti i promijene*, Beograd: Čigoja štampa i Fakultet političkih nauka, 2003..
46. Plumwood, Val. *Nature, Self, and Gender: Feminism, Environmental Philosophy and the Critique of Rationalism*, in: Hypatia, VI.No 1, Spring, 1991.

47. Plumwood, Val. *Feminism and the Mastery of Nature*, London: Routledge, 1993.
48. Riffkin, Jeremy. *Biotehnološko stoljeće*, Zagreb: Jesenski i Turk, 1999..
49. Salleh, Ariel. *Ecofeminism as Sociology*, Conference of the International Sociological Association Research Committee on Environment and Society (RC24), Cambridge University, July 5-7.2001.
50. Salleh, Ariel. *The Ecofeminism/Deep Ecology Debate: a Reply to Patriarchal Reason*, Vol.14.1995.
51. Shiva, Vandana. *Monocultures, Monopolies, Myths And The Masculinisation of Agriculture*, At The Workshop on Women's Knowledge, Biotechnology and International Trade *Fostering a New Dialogue into the Millennium* during the international conference on *Women in Agriculture* Washington D.C., June 28 - July 2. 1998.
52. Smith, Denis. *Uspon istorijske sociologije*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2001.
53. Spivak, Gajatri Čakravorti. *Kritika postkolonijalnog uma*. Beograd: Beogradski krug, 2003.
54. Sylvan, Richard, and Bennett, David. *The Greening of Ethics: From Human Chauvinism to Deep –Green Theory*, White Horse Press, University of Arizona Press, USA, 1994.
55. Turner, Jonathan. *Sociologija*, Novi Sad/Beograd: Mediterran publishing, Centar za demokratiju, 2009.
56. Warren, Karen. *Ecological Feminist Philosophies*, Bloomington: Indiana University Press, 1996.
57. Warwick, Fox. *The Deep Ecology Debate and It's Parallels*, in: Sessions, George (ed.), *Deep Ecology for the 21st Century*, Shambhala, Boston. 1995.
58. Young, Brigitte. *Globalization and Shifting Gender Governance Order(s)*, u Zborniku Marine Blagojević. *Rod i razvoj*, Sarajevo: CIPS, 2006.
59. Zeman, Zdenko. *Autonomija i odgođena apokalipsa, sociološki teorije modernosti i modernizacije*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2004.
60. Zeman, Zdenko, Geiger, Zeman, Marija. *Uvod u ekologiju održivih zajednica*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2010.
61. Zimmerman, Michael. *Deep Ecology and Ecofeminism: The Emerging Dialogue*, in: Diamond, Irene and Ornstein, Gloria, *Reweaving the World*, Sierra Club Books, San Francisco.1990.
62. Zimmerman, Michael. *Dubinska ekologija i ekofeminizam, početak dijaloga*, u *Treća*, br. 2, str. 95-103, 2003.